

Вук Ф. Даутовић*

Универзитет у Београду, Филозофски факултет – Одељење за историју уметности

Црквено сребро из ризнице храма Покрова Пресвете Богородице у Ваљеву**

* vukdau@gmail.com

** Чланак представља резултат рада на пројекту *Представе идентитета у уметности и вербално-визуелној култури новог доба*, бр. 177001, чију реализацију финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Даутовић 2012: 173–179.

² Хан 1970: 661–674; Макуљевић 2006: 17–53.

³ Лазић 2006: 611–659.

⁴ Лазић 1991.

Апстракт: Ваљевска црква Покрова Пресвете Богородице башићни у својој ризници различите богослужбене предмете начињене од сребра. Формирана је постепено сабирајући дарове господара Јеврема Обреновића Старај цркви, предмете из прошлости Шабачке епархије и дарове различитих еснафа, прилоге Томаније Обреновићне ваљевских грађана. У ризници су сачувани радови балканских кујунџија, сребро које су обликовали најистакнутији српски златари друге половине XIX века – Николић и Стојић – и увезени предмети настали у европским радионицама. Сагледана кроз различите контексте, ризница ваљевске цркве указује на повезаност развоја примењене уметности са ширим културним кретањима у Србији током XIX века. Референцијивни богослужбени предмети из ваљевске цркве значајни су за познавање литургијског живота и проучавање српске црквене и грађанске визуелне културе XIX века.

Кључне речи: црквена уметност, богослужбени предмети, сребро, ризница, црква Покрова Пресвете Богородице у Ваљеву, XIX век

Одабрани сребрни предмети из ризнице цркве Покрова Пресвете Богородице у Ваљеву осликавају уметничке промене и културну динамику унутар српске црквене уметности XIX века. Сребро као драгоцен метал од кога су израђивани различити уметнички предмети сакралне и профане намене може се посматрати као константа чији квалитет и вредност подразумевају пажљиву уметничку обраду и могу имати готово неограничено трајање.¹ Општи токови примењене уметности у Србији током XIX века могу бити посматрани кроз процес деосманизације, смену културних модела и усвајање актуелних европских стилова.² Механизмом приложништва као видом вотивне размене обликован је у великој мери и снабдеван богослужбеним предметима црквени простор током XIX века.³ Контекстуализовано посматрање указује на то да је изглед предмета одговарао схватањима репрезентивности времена у коме су настајали. Поједини предмети попут често прилаганих филигранских престоних крстова нису претрпели знатније промене у форми нити основној техници израде. Црквено сребро термилошки се у овом случају односи на предмете сакралне намене који су, пре свега избором материјала, одређени да трају и као такви пажљиво уметнички обликовани. Предмети из ваљевске црквене ризнице препознати су као значајни за прошлост Епархије шабачко-ваљевске.⁴ Збирка сребра ваљевске цркве пружа обиље информација о црквеној култури, али и одређеним аспектима профане културе која се развијала у српским градовима током XIX века.

1. Путир, дискос и звездица од сребра, дарови господара Јеврема Обреновића цркви ваљевској 1828. године.
1. Chalice, paten and a asterisk made of silver, votive gifts of Master Jevrem Obrenović to the church of Valjevo in 1828

⁵ Даутовић 2016: 189–190.

⁶ Вујић 1902: 42–43.

⁷ Исаиловић 1992: 131–132.

⁸ Радосављевић 2000: 53–64; Павловић 2007: 55–61.

⁹ Даутовић 2016: 158–159.

¹⁰ Путир је висине 27 cm, пречник стопе износи 16 cm, пречник чаше путира је 9 cm. Дискос је пречника 18 cm. Звездица је висине 6 cm, распон крака износи 14 cm.

Најстарији предмети у ризници потичу из 1828. године. Реч је о путиру, дискосу и звездици које је цркви даровао господар Јеврем Обреновић.⁵ Двор господара Јеврема у Ваљеву, који садржи „прекрасне мобилирате собе“, посетио је приликом свог путовања Јоаким Вујић, који бележи да се недалеко од њега налазила црква брвнара, изграђена по одобрењу кнеза Милоша, посвећена Покрову Пресвете Богоматере.⁶ Српски део вароши у коме се налазио Јевремов двор, Стара црква и богата трговачка чаршија звана „мала Пешта“ простирао се на левој обали Колубаре.⁷ У црквеном смислу Ваљево је током XVIII века било средиште епископије, да би током XIX века центар црквеног живота био премештен у Шабац.⁸ Господар Јеврем, који је управљао и Ваљевском нахијом, старао се о изградњи и украшавању храмова као црквени ктитор заједно са осталим Обреновићима.⁹ Путир, дискос и звездица од сребра чији је приложник био, пример су врсног кујунџијског рада с почетка XIX века.¹⁰ Подаци о приложнику налазе се на унутрашњој страни стопе путира: (оставъ ц: валѣвскон е : о.) приложн ꙗ ц: валѣвску е : обреновнѣ 1828. годн. при владавѣна : држ. кна. м : обреновнѣ. Дискос је изведен у форми плитког тањира издигнуте ивице и садржи два натписа на полеђини. Старији је уз обод ивице: оставъ ц: валѣвскон е : о., док је други нешто опширнији, калиграфски гравирани: приложн ꙗ ц: валѣвску е : обреновнѣ 1828. года. при владѣ : држ : кна : м : обреновнѣ. Звездица од позлаћеног сребра састоји се од крстобразно у темену спојених трака, чије су ивице при дну повијене тако да формирају стопу. На њеној унутрашњој страни је гравирано: оставъ ц: валѣвскон е : о. Сврха прилагања прибора за свету евхаристију од сребра било је стварање трајне литургијске меморије господара Јеврема. Масивна приче-

¹¹ Dautović 2014: 178–179.

¹² Вујовић 1986: 420

¹³ *Митрополит цркван* 1874: 44; Коларић 1966: 295; Вујовић 1986: 112.

¹⁴ Стаменић 2006: 29; Павловић 2007: 55.

¹⁵ Савић 2004: 184–186.

¹⁶ Савић 2004: 190. Ради потуније слике, инвентар помиње да је црква поседовала осам покриваца на часној трпези, као и један златоткан, један цицани и један платнени. На часној трпези од камена био је положен један антиминос. У проскомидији су поред путира били сасуд за вино и воду, као и један теплотник и цезва за воду. Храм је у тренутку пописа поседовао девет дарака, шест свилених и три од кадифе, као и један убрис од платна. У цркви се налазила једна посве стара петохлебница од плеха. Инвентар бележи шест малих свећњака и два велика гвоздена (иконостасна), затим четити чирака, исто толико рипида и један крст за свећноосце и рипидоносце. На иконостасу се налазило осам кандила, два од пакфона и шест калајних. Пописана је једна кадионица од тенећке, печат црквени и четири прангије, два мала звонцета и двоје мумаказа. Полијелеји су били стаклени и било их је два, један од десет и један од четири свеће. Мобилијар су чиниле четири аналогije са осам целивајућих икона. Помиње се седам разних завеса, међу којима извесно и катапетазми, три стара свилена литијска барјака, као и једна плаштаница сликана на платну. Фонд одежди чинило је седам фелона, два златоткана, три свилена и два стара од платна, уз два пара наруквица, такође старих. Наведен је један нов златоткан епитрахил и три стара, као и три појаса. Храм је поседовао један ђаконски стихар са орарем, као и четрнаест стихара за ђаке. Од богослужбених књига црква је поседовала три служабника, један требник и једно молбено пјение, као и два апостола, дванаест месечних минеја и један општи, посни триод, четири октоиха, устав црквени, ирмологију, по два псалтира, часловца, пентикостара и пролога, Савић 2004: 190–191.

¹⁷ Уп. Даутовић 2016а: 188–190.

¹⁸ Величине је 41 x 26 см.

¹⁹ Tardy 1975: 57–75; 346–374.

²⁰ Tardy 1975: 57.

сна чаша вешто је изведена. На њој се као главном носиоцу симболичке декорације јављају представе бестелесних сила, шестокрилих серафима на чаши и херувима на стопи, визуелизујући њихово невидљиво присуство током литургије.¹¹ Овај вид симболичке декорације карактеристичан је за балкански простор под османском влашћу пре прихватања европских уметничких стилова у изради црквених предмета. Путир настао у деценијама након Другог устанка припада малобројној групи златарских радова из тог периода, попут путира Старе цркве у Ужицу из 1828. године, нешто другачије форме и подударне симболичке декорације.¹² Евхаристијски комплет господара Јеврема пренет је као драгоцен у нову цркву Богородичиног Покрова по њеној изградњи, где је био у даљој литургијској употреби.

Градња нове, класицистички конципиране ваљевске цркве, посвећене Покрову Пресвете Богородице, започета је 1836. године.¹³ Због лоших статичких прорачуна изградња је трајала више деценија, па је црква коначно довршена педесетих година XIX века. Сликари Никола Марковић израдио је иконостас цркве тек 1864. године.¹⁴ Главни списак утвари, одјејанија и књига црква у округу ваљевском за 1860. годину белжи да је „у свему оскудна“.¹⁵ Овај попис један је од најранијих докумената који наводи сребрне предмете које је црква поседовала након изградње. Поменуто је, најпре, јеванђеље оковано сребром (постојала су још два, једно обложено кадифом и друго просто), затим мала сребрна дарохранилница (као и већа дрвена), један сребрни и позлаћени крст (као и један дрвени), потом путир, дискос и звездица од сребра, те још један дискос и звездица, као и две ложице за причешће, све такође од сребра (уз два челична копља), у остатку инвентара се не помиње друго црквено сребро.¹⁶ Од наведених предмета могу се идентификовати путир, дискос и звездица који су начињени 1828. године. Позлаћени сребрни крст није сачуван, као ни дарохранилница, која је извесно била у форми кутије, касније потиснуте дрвеним сликаним дарохранилницама са Распећем Христовим.¹⁷ Дискоси и ложице наведени 1860. године такође нису сачувани, али предмети који су накнадно постали део црквеног инвентара сведоче о сталној пракси обнављања системом приложништва, које као уходани механизам функционисало током целокупног XIX века. Иако је ваљевски намесник Јанко Јовановић пописано покретно црквено имање окарактерисао као оскудно, оно се није у бити разликовало од сличних пописа других цркава из овог периода, будући да је храм поседовао све неопходне утвари за богослужење.

Сребром оковано јеванђеље поменуто инвентаром вероватно је сачувано Престоно јеванђеље „на велико коло“, коме у унутрашњости недостаје страница са годином штампе.¹⁸ Његов оков је по свој прилици настао половином XIX века. Пунце указују на то да је реч о балканској радионици, изван система означавања који је био присутан на територијама Хабзбуршке и Руске империје.¹⁹ Жигови се састоје од иницијала непознатог мајстора „тв“ у квадрату и броја 15 као ознаке сребра високе чистоће (.937), односно петнаест лота.²⁰ Јеванђеље је пресвучено љубичастим сомотом; предњи оков

2. Пресїоно јеванђеље, оков наїїао
їоловином XIX века
2. The Altar Gospel, the frame made
around the middle of the 19th century

²¹ Висина чирака износи 31 cm, стопа је
величине 15 x 15 cm.

је оивичен сребрном траком; у централном сунцоликом медаљону представљен је Христос са барјаком како благо-сиља у тренутку тријумфалног васкрсења, према барокно установљеном обрасцу, док је анђео са гробним каменом у позадини. У угловима су уобичајени картуши са приказима јеванђелиста и њиховим симболичким персонификацијама. У горњем левом углу је јеванђелист Матеј, наспрам кога је јеванђелист Јован, а доле десно је јеванђелист Лука, а јеванђелист Марко је наспрам њега. Задња корица оивичена је рамом са гравираним биљним орнаментом, док су у угловима ливене стопе у облику херувимских фигура. Највећи број окованих јеванђеља сачуваних у српским црквама потекло је из Руске царевине, те је сразмерно мали број оних које су оковани у радионицама на ширем балканском простору.

Следећи хронологију настанка предмета у ризници ваљевског храма, међу драгоценостима се налазе два сребрна чирака које је израдио београдски златар Јован Николић 1859. године.²¹ Он у српској средини делује од 1850. године,

3. Пар сребрних чирака, рад златара
Јована Николића, 1859. година
3. A couple of silver candlesticks, made
by goldsmith Jovan Nikolić, 1859

4. Детаљи сивоје чирака
мајстора Николића
4. Detailed of a candlestick base
made by master Nikolić

²² Зорић 1990: 14, 46; Даутовић 2012: 173–178.

²³ Tardy 1975: 57.

²⁴ Хан 1970: 674

²⁵ Вуковић 1996: 305, 315, 431.

²⁶ Даутовић 2012: 180–181, 187.

²⁷ Глас Цркве 1940: 40–41. Пописани предмети из шабачке цркве изабрани за ратни музеј сведочанство су њене богате ризнице. На списку су се нашле две епископске митре и једна архијерејска штака из три дела без убруса, један крст, такође, из оставе епископа Максима 1859. године, затим крст који је Јеврем Обреновић даровао цркви 1828. године (када је дарован и прибор за евхаристију цркви у Ваљеву), сребрни крст Милице Исајловић из 1848. године, петохлебница од сребра из 1850. године, пар позлаћених и пар сребрних венчила, две иконе Богородице са сребрним оковима, сребрни и позлаћен путир са емајлираним иконама пунциран знаком Е. Т., потом масивна сребрна кадионица, коју су даровала браћа Богатинчевић 1857. године. Помиње се и посуђе попут великог сребрног таџна, који је поклон Е. Тркић из 1858. године, уз један сребрни „шафол“ за слатко.

радећи једнако предмете сакралне и профане намене. Сачувани су различити богослужбени предмети које је Николић израђивао за своје наручиоце, док предмети од сребра из домена грађанске свакодневице остају готово непознати. Једини крупнији знани сребрни предмет овог мајстора је посуда за шећер из Београда, уз ситније комаде сребрног прибора за јело.²² Чираци које је 1859. године израдио за потребе црквених наручилаца обликовани су потпуно према типу бечких позно бидермајерских свећњака са стаблом облика балустра и ребрасто сегментираним стопом. Чворови који одвајају чашицу и стопу декорисани су ружиним цветом. Стопа је ребрима подељена на четири дела, сваки је декорисан другом врстом цветова, чија је глатка форма истакнута пунктираним мат сребрном позадином (сл. 4). Дуж обода стопе су жигови, латинични потпис мајстора (*Nikolich*) и ознака чистоће сребра од 13 лота у шрафираном штиту, која одговара степену чистоће (.875).²³ Цветови и пупољци различитих биљних врста веома су вешто изведени представљајући један од најбољих Николићевих златарских радова. Описани чираци, који по својој функцији припадају једнако сакралној колико и профаној сфери, нису до сада били познати и сагледани унутар опуса Николићевих златарских радова. Према начину обликовања и декоративном репертоару потпуно су савремени токовима српске грађанске културе, коју је половином XIX века обележила смена позног бидермајерског класицизма стилем другог рококоа.²⁴ Чираци београдског златара Николића као радови домаћег мајстора, профаног карактера намењени сакралном простору, значајни су за познавање српске примењене уметности XIX века. Такође, избор ових предмета, чији су наручиоци припадали редовима високе јерархије, потврда је прихватања европских стилова од стране цркве, која на нов начин артикулише литургијски простор. Израда сребрних чирака финансирана је новцем из оставинске масе тројице шабачких епископа, који су их наменили Саборној цркви у Шапцу. Приложнички натписи меморишу овај чин. На првом чираку угравирано је: за спомен епископа шабачкогъ максима изъ масе његове 1859 год., док је дуж стопе другог гравирани следећи натпис: цркви шабачком за споменъ епископа шабачкии савке и делетиа изъ масе његове 1859 год. Реч је о епископима Максиму Савићу (1839–1842), Сави Николајевићу (1844–1847) и Мелентију Марковићу (1847–1848), који су управљали Епархијом шабачком у првој половини XIX века.²⁵ Клијенти златара Николића су, поред богатог грађанства, били чланови владарског дома Обреновића и породица Карађорђевић.²⁶ Током Првог светског рата чираци су заједно са бројним драгоценостима шабачке цркве одређени за ратни музеј у Бечу и донети у Ваљево. Интервенцијом свештеника царске и краљевске заједничке војске протојереја Слободана Костића, ови предмети су сачувани и током евакуације непријатељске војске сакривени на звонику ваљевске Богородичине цркве. Приликом повлачења сачињен је попис утвари цркве шабачке, које је свештеник Слободан Костић предао октобра 1918. године на чување управи ваљевске цркве. У њему су поменута два велика сребрна чирака са свећама, направљени 1859. године, из оставе епископа Максима.²⁷

5. Пар сребрних кандила, рад златара Јована Николића, шестна деценија XIX века
5. A couple of silver hanging vigil lamps, made by goldsmith Jovan Nikolić, sixth decade of the 19th century

²⁸ Кандила су висине 21 cm, пречник чаше износи 5 cm.

²⁹ Даутовић 2012: 190.

³⁰ Савић 2004: 190.

³¹ Даутовић 2012: 180.

³² Вујовић 1968: 113–120; Вујовић 1986: 371.

³³ Кандило са ланцем је висине 70 cm, чаша је висока 23 cm, пречника 6,5 cm, пречник матице износи 7,5 cm.

Златар Николић израдио је и пар сребрних кандила, која су према жигу приложена храму Пресвете Богородице у шестој деценији XIX века. Пунцирана су латиничним потписом мајстора *Nikolich*, уз ознаку чистоће сребра од 13 лота у шрафираном штиту.²⁸ Мајстор Николић је почетком седме деценије XIX века увео нов начин пунцирања, те су кандила извесно начињена у претпостављеном периоду,²⁹ јер их попис из 1860. године не помиње.³⁰ На њима је гравирани приложнички натпис, који гласи: *вукъ и елена диланковска трговац валѣвски приложн храму прск. богородици*. Кандила се састоје од бокасте чаше сегментираним ребрима. Површина је декорисана пупољцима и цветовима руже, који се често јављају на Николићевим радовима у сребру.³¹ Бордура чаше кандила опонаша пламен, док је дно завршено нодусом са фолијажном декорацијом и алком за крст на крају. Кандила су висила на три ланца причвршћена за чашу „с“ волутама. Обликована су у духу позног бидермајера, који се доследно може пратити као стилско опредељење транспоновано на различите сребрне предмете које је изводио Николић током пете и шесте деценије XIX века. Пар кандила из ваљевске цркве није раније идентификован унутар опуса радова овог златара.

Други веома значајан златар који је радио са мајстором Николићем и изводио бројне литургијске предмете, као и грађанску сребрнину, јесте Стоић из Београда.³² У до сада познате радове овог златара ваља убројати масивно сребрно кандило даровано ваљевској цркви 1867. године.³³ Уз ивицу чаше угравирани су иницијали са годином: *А. М. Т. 1867. г.* и потом: *својон супругн ангелинн приложн за споменъ*. Кандило је обликовано у стилу другог рококоа и састоји се од широке наглашено бокасте чаше украшене рокајним картушима компонованим од „с“ волута и флоралних мотива. Врат кандила се издужује до рецепијента за чашу обликованог попут пламена, дно чаше се завршава крупном алком. Дршке за ланац су у облику масивних волута, на које се надовезују квадратно профилисане карике ланца прикупљеног матицом, обликованом као отворена круна, која се истиче декоративношћу. Сви делови – од алке на дну кандила до матице – одвојено и пажљиво су пунцирани, ознакама чистоће сребра од 13 лота

6. Сребрно кандило, рад златара
Стојића из Београда, 1867. година
6. Silver hanging vigil lamp, made by
goldsmith Stoić from Belgrade, 1867

³⁴ Вујовић 1968: 113–120; Вујовић 1996: 164, 166.

³⁵ Висина крста износи 52 см, пречника стопе 17,5 см.

³⁶ Вучо 1954: 40–42.

³⁷ Радојковић 1955: 53–84.

у кружном пољу унутар српског грба са оцилима у штиту и, одвојено, правоугаоником са потписом мајстора (*Stoić*). Различита златарска дела мајстора Стојића, попут бројних кадионица те дикирија и трикирија, путира, престоних крстова и окова јеванђеља, обликовала су српску црквену визуелну културу друге половине XIX века.³⁴ Њима ваља придружити ваљевско кандило као одраз укуса српског грађанства, чија је активна ктиторија утицала на опрему и изглед литургијског простора током XIX века.

Поред грађанства, које системом приложништва учествује у обликовању изгледа цркве и литургијског ритуала, јављају се и еснафи као важан фактор у приложничкој структури која утиче на токове црквене уметности у XIX веку. У ризници Богородичине цркве чува се престони крст Ковачко-пушкарског ваљевског еснафа, приложен 1871. године.³⁵ На ободу стопе је натпис, који обавештава о приложницима: *Овај Свeйи крст њоклони цркви Ваљевској, Дружина Ковачка, Пушкарска, Златарска и Пошкивачка у Ваљеву 1871. г. При влади Кнеза Милана Обреновића IV и Мишро-иолийу Михаилу*. Ковачко-пушкарском еснафу из Ваљева припадале су различите занатлије попут поткивача, кујунџија, лимара и казанџија, којих није било у довољном броју да би створили сопствене еснафе. Ово мешовито еснафско удружење настало је након еснафске уредбе 1847. године, а постојало је до укидања еснафа почетком XX века.³⁶ Престони крст великих димензија богато је окован сребрним филиграном као наставак традиције српског златарства XVI–XVIII века.³⁷ Оков је грађен око дрворезбареног крста, који садржи сцене Великих празника. На првој страни у средишту је представа Распећа Христовог, изнад је сцена Васкрсења, док су испод Полагање Христовог тела у гроб и Силазак у Ад. У бочним крацима је лево Успење Пресвете Богородице, док је десно представљена композиција Вазнесења. На другој страни је у средишту приказана сцена Рођења Христовог, у хоризонталном краку је десно представа Благовести, док је лево

7. Пресјони крст од сребрног
филиграна, дар Ковачко-јушкарског
еснафа у Ваљево 1871. године

7. *Altar cross made of silver filigree,
donation of the Blacksmith-Rifle
Makers Guild in Valjevo in 1871*

³⁸ Хан 1959: 58.

³⁹ Генова 1996: 61–64; Тимотијевић
2008: 190.

сцена Крштења Христовог. Изнад централне композиције у вертикалном краку приказана је Света Тројица, док се испод нижу сцене Сретења Христовог и Педесетнице. Секундарна декорација резаних сцена у виду архитектонског оквира, те поједини детаљи који асоцирају на унутрашњост Светогропске цркве могу указивати да је донет као еулогија из Свете земље. Оков крста је изведен филиграном и гранулацијом, уз употребу црвене, зелене, љубичасте и тамноплаве стаклене пасте. Декорација је превасходно вегетабилног карактера, у којој се као доминантан мотив јавља „јерихонска“ ружа.³⁸ Дршка и стопа су потпуно покривене густим преплетом. Крст је филигранским оковом, који је грађен око њега, конотиран као „процветали крст“ у складу са предањем о проналаску Часног крста и начинима његовог празничног прослављања.³⁹

8. Сребрни путир са ложицом,
дар Томаније Обреновић цркви у
Ваљеву 1876. година
8. Silver chalice with a spoon, votive gift
of Tomanija Obrenović to the church
in Valjevo, 1876

⁴⁰ Даутовић 2016: 195–196.

⁴¹ Путир је висине 25,5 cm, пречник чаше путира је 10 cm, величина стопе износи 19,5 x 15 cm.

⁴² Теренска документација.

Половином седме деценије XIX века Томанија Обреновић приложила је ваљевској цркви репрезентативан сребрни путир с ложицом и један сомотски дарак.⁴⁰ Путир раскошне форме начињен је 1876. године у стилу другог рококоа.⁴¹ Полигонална стопа обликована волутама и картушима уз ивицу садржи натпис о прилагању: *Госпођа Томанија Ев. Обреновића приложи овај Путир цркви Ваљевској храма Покрова Пресвете Богородице 1876. год.* Поред гравираног текста је утиснута ознака чистоће сребра од 13 лота. Гнездо чаше обликовано је рокајним картушима, преплетом „с“ волута и флорално-вегетабилних мотива. У крупњој цркви Светог Вазнесења Господњег налази се сребрни путир истоветан ваљевском, који је 1883. године овом храму приложила Анка С. Лазих, удовица из Шапца.⁴² Порекло ових путира веома квалитетне израде није сасвим јасно, одсуство аустроугарских пунци и система контроле сребра указује на то да им је порекло са обода империје, будући да је чистоћа исказана у лотима, или место израде треба тражити ближе Медитерану. Ложица која се налази у комплексу са овим путиром профаног је порекла, али је добила секундарну намену. Начињена је од сребра и позлаћена. Ширица кашике украшена је венцем са монограмом, док је дршка нешто краћа и тордирана.

9. Позлаћени сребрни дискос ваљевске цркве, приложен 1881. године
9. Gilded silver paten of the Valjevo church, donated in 1881

⁴³ Пречник тањира износи 17,5 cm, пречник стопе је 10 cm, висине 7 cm.

⁴⁴ Вујовић 1986: 371, 422; Даутовић 2016: 179–181.

⁴⁵ Даутовић 2012: 189–190.

⁴⁶ Висина крста износи 35,5 cm, пречника стопе 12,5 cm.

Ваљевској цркви је према гравираним натпису 1881. године приложен позлаћени дискос начињен од сребра.⁴³ На његовом ободу гавирано је: *Цр. Ва. 1881 Г.*, док се поред налази пунца непознатог мајстора, иницијали „ВП“ у квадрату. Дискос је у форми плитке тацне подигнуте ивице и без украса, постављен на стопу, која је тростепено профилисана. У најширем делу украшена је гирландама начињеним од листова, које се на крајевима завршавају отвореним цветовима руже. Овај тип диска са додатом стопом јавља се под утицајем руске црквене литургијске праксе. Пример трансформације овог типа богослужбеног предмета је и дискос из михаиловачке цркве, који је са комплетним прибором за евхаристију израдио златар Георгије Јованов у Бечу за малолетног кнежевића Михаила Обреновића.⁴⁴ Равна тацна трансформисана је накнадним додавањем стопе, коју је обликовао и уредно пунцирао београдски златар Јован Николић у седмој деценији XIX века.⁴⁵ Трансформација форме појединих богослужбених предмета указује на промене у литургијском ритуалу током XIX века. Старији типови диска у облику равне тацне били су у ваљевској цркви у употреби током прве половине века, док се дискос са стопом репрезентативнијег изгледа и погоднији за руковање током литургије јавља у другој половини XIX века, када преовлађују руски црквени утицаји.

У ризници цркве у Ваљеву налази се још један филигрански престони крст, приложен 1886. године.⁴⁶ Натпис са мотивима приложничког чина је на унутрашњој страни стопе крста и гласи: *Крст овај приложи цркви Ваљевској Љубица Николе / Јовановића за спомен Види А. Ненадовића 1/5. 1886. г.* Састоји се од рустично резаног дрвеног крста и сребрног окова. Резба приказује сцену Крштења Христовог са јеванђелистима у крацима на првој страни, док је на другој представљено Распеће Христово окружено јеванђелистима. Оков од филиграна изведен је жицом, гранулама и ромбоид-

10. Пресїони крстї, сребрни филигран,
дарован 1886. године

10. Altar cross, silver filigree,
donated in 1886

⁴⁷ Владић Крстић 1995: 139–143.

⁴⁸ Рајчевић 1992: 287–294.

ним украсом тзв. „алмашићем“ или „пексиметом“, док филигранске спирале „сврткови“ обликују лепезасте вегеталне украсе којима је изведен оков крста.⁴⁷ Стопа и дршка такође су украшени „свртковима и алмашчићем“, док се на месту који спаја дршку и крст налази један плави камен од стаклене пасте. Својом формом и декорацијом овај крст надовезује се на тип филигранских крстова који је претходно установљен, негован неизмењен током целог XIX века, као и у оном наредном.

Крајем XIX века српску цркву снабдевале су различите фирме специјализоване за трговину црквеним утварима, које су такође увозиле различите предмете богослужбене намене.⁴⁸ Том увозу припада дароносница од сребра која је према ознакама начињена у Москви 1890. године. Изведена је у

II. Дароносница од сребра, Москва, 1890. година

II. Silver tabernacle for communion of the sick, Moscow, 1890

⁴⁹ Висине је 9,5 cm, ширине 7,5 cm, дубине 3 cm.

⁵⁰ Уп. Даутовић 2008: 167–169.

⁵¹ Висина чирака износи 42,5 cm, стопа је пречника 13 cm.

⁵² Трајковић 1980: 6, 44.

⁵³ Максимовић 2014: 76.

облику лучно засведене правоугаоне плитке кутије.⁴⁹ На вратницама је гравирани руски тип крста са три пречаге на Голготи, испод кога је Адамова лобања. Овај амблематски приказ наглашава искупитељски карактер жртве, будући да је дароносница намењена причешћивању болесника, као и умирућих у њиховим домовима. У унутрашњости се налази фиока за часне дарове, ампула за вино и кутија за путир са ложицом. Овај тип дароносница, обично постављан на часну трпезу поред дарохранилница, чешће се среће у градским црквама са развијеном парохијском мрежом.⁵⁰

На самом измаку XIX века ваљевској цркви су приложена два масивна чирака у стилу *Art Nouveau*. Према пунци (FRAGET N PLAQUE), направљени су од посребрене алпаке.⁵¹ Свећњаци потичу из фабрике браће Фраже у Варшави, настали према жигу између 1896. и 1915. године. Фабрика браће Фраже имала је статус лиферанта руског царског двора и снабдевала је тржиште Руске царевине квалитетно посребреним предметима. Чираке су приложили чланови породице Гођевац према гравираним натпису на стопи: *Прилажу Светозар и Зорка Гођевац*. Ова трговачка фамилија, чији је родоначелник био Ранко Гођевац, важила је за једну од најимућнијих у Ваљеву.⁵² Светозар је био његов син, који је са браћом у Београду осамдесетих година XIX века отворио гвожђарску радњу, доцније прерасла у фабрику. Светозар Гођевац био је почасни грађанин Ваљева и са супругом Зорком уживао углед великог народног добротвора. Они су заједно тридесетих година XX века основали „Фонд Светозара Гођеваца и супруге му г-ђе Зорке“, намењен подизању нове цркве у Ваљеву.⁵³

Динамика развоја уметнички обликованих сакралних предмета унутар црквене визуелне културе XIX века може се

⁵⁴ Вујовић 1996: 164–170.

сагледати на примеру ризнице ваљевске цркве Покрова Пресвете Богородице. Најстаријем слоју који је припадао Старој цркви Богородичиног Покрова припада комплет за свету евхаристију из 1828. године. Обликован је у духу кујунџијске традиције и спрам схватања репрезентативности на балканском простору под османском влашћу пре прихватања европских уметничких стилова у изради црквених предмета. Истој групи припада и оков јеванђеља од квалитетног сребра настао у првој половини XIX века. Ови предмети наставак су развијене праксе уметничког обликовања богослужбених предмета претходних векова колико и сведочанство о потреби да се њима артикулише изглед литургијског риутала у значајнијим храмовима.

Половином XIX века смена културних модела, која је најочигледнија у прихватању европских уметничких стилова, уз индустријализацију, утицала је на нов начин уметничке артикулације литургијског сребра. У другој половини XIX века настали су чираци за часну трпезу по наруџби епископа шабачких, те неколико сребрних кандила, које прилажу богати грађани Ваљева. Њихова израда поверена је најбољим мајсторима које је Србија тада имала – златарима Јовану Николићу и Стоићу из Београда. Они су своје уметничко и техничко знање стекли у Аустријском царству, те предмети које израђују следе токове развоја европске примењене уметности од касног бидермајерског класицизма до стила другог рококоа, омиљеног међу српским грађанством у шестој и седмој деценији XIX века. У извесном смислу долази до преплитања профане и сакралне културе, које се све дубље прожимају развојем грађанског друштва и обликовањем грађанског типа побожности.

Окивање престоних крстова филиграном пример је устаљене праксе, која се мењала у смислу могућности минуциозније израде филиграна, али не и концепта декорације окова изједначених са схватањем оданости православној традицији исказивања црквене величајности. У другој половини XIX века за ову врсту литургијске меморије определио се колективно Ковачко-пушкаРСки еснаф 1871. године и Љубица Јовановић, која за спомен Види Ненадовић дарује крст 1886. године.

Крај друге половине XIX века карактеришу предмети потпуно доследни европским стилским кретањима. Путир Томаније Обреновић из 1876. године ближи је култури другог рококоа него својој симболичкој намени, уз пратећу ложицу, која то постаје секундарном наменом, што се може посматрати у контексту свеопштег тријумфа грађанске културе у датом периоду. Дискос настао неколико година касније, приложен цркви 1881. године, обликован је ближе старим балканским традицијама пре свега у смислу декорације, док је облик усклађен са руском литургијском праксом. Уколико се крај XIX века посматра као доба еклектицизма и историзирајућих стилова, онда то важи и за израду црквених предмета чија пракса рекапитулира различита претходна искуства. Увоз из Руске царевине јемчио је квалитет уметничко-занатске израде и доследну православност, што утиче на све слабији развој домаћих радионица. Међу последњим даровима који суми-

рају динамику развоја црквеног сребра у ваљевској цркви долазе чираци брачног пара Гођевац од посребрене алпаке у стилу сецесије, савремени израдом и квалитетом кретањима с почетка XX века.

Црквено сребро ваљевског храма настајало током XIX века осликава континуитет уметничког обликовања богослужбених предмета, чији се изглед мењао и прилагођавао ширим културним токовима. Приложничка пракса била је снажан механизам којим су естетска схватања формулисана у домену грађанске културе преношена у домен сакралног. Садржај ваљевске ризнице упоређен са сличним ризницама значајних градских цркава попут Саборне у Београду указује на подједнак развој и присуство истих мајстора попут Николића и Стоића.⁵⁴ Сребро и литургијски предмети ваљевске цркве настали током XIX века доприносе бољем сагледавању побожности и визуелне културе дате епохе.

Литература

- Владић К. Б. 1995, *Сеоски накит у Босни и Херцеговини у XIX и првој њоловини XX века* 1, Београд.
- Вујић Ј. 1902, *Пућешесџвије њо Србији* 2, Београд.
- Вујовић Б. 1996, *Саборна црква у Београду*, Београд.
- Вујовић Б. 1986, *Умејносџ обновиене Србије 1791–1848*, Београд.
- Вујовић Б. 1968, *Прилог њознавању срџског злаџарсџва XIX века*, Зборник Музеја примењених уметности XII, 113–120.
- Вуковић еп. С. 1996, *Срџски џерарси од девеџоог до двадесетџоог века*, Каленић–Крагујевац.
- Вучо Н. 1954, *Расџадање еснафа у Србији*, књига прва, Београд.
- Генова Е. 1996, *За њакои особености на декоративната система на крџстовете с миниатјорна дџврорезба от поствизантџијскиа период*, Изкуство 33/34, 61–64.
- Глас Цркве 1940, *Глас Цркве. Орган свеџџеничког удружења џраво-славне Еџархије шабачке, часоџис за црквени живоџи*, Година IX, Шабац јуни–септембар 1940, број 6, 7, 8 и 9.
- Даутовић В. 2008, *Ризница цркве Свеџе Тројице у Врању*, Саборни храм Свете Тројице у Врању, прир. Н. Макуљевић, Врање, 159–217.
- Даутовић В. 2012, *Злаџар Јован Николић*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 40, 173–194.
- Даутовић В. 2016, *Динасџичка кџиџџорија и лична џобожносџ Обреновића: даривање црква богослужбеним џредмеџима и уџива-рима*, Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе IV, ур. А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац, 145–196.
- Даутовић В. 2016а, *Богослужбени џредмеџи из ризнице Саборне цркве у Негоџину*, Саопштења XLVIII, 187–206.
- Зорић И. 1990, *Сребрнина у Србији XIX века*, Музеј примењене уметности, каталог изложбе, Београд.
- Исаиловић М. 1992, *Ваљево у XIX веку*, Гласник, Историјски архив Ваљево 26–27, Ваљево, 123–137.

- Коларић М. 1966, *Класицизам код Срба, Грађевинарство*, Народни музеј у Београду, Београд.
- Лазић Б. 1991, *Благо црквених ризница Шабачко-Ваљевске епархије: каталог*, Ваљево, непагинирано.
- Лазић М. 2006, *Китијори и њриложници у српској култури 19. и њочейком 20. века*, Приватни живот код Срба у деветнаестом веку: од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата, прир. А. Столић, Н. Макуљевић, Београд, 611–659.
- Максимовић Н. 2014, *Ваљевско њроњоѡрезвиѡерсѡво у оквиру Шабачко-ваљевске епархије између два свеѡска раѡа*, Гласник, Историјски архив Ваљево 48, Ваљево, 67–79.
- Макуљевић Н. 2006, *Културни модели и ѡриваѡни животи код Срба у 19. веку*, Приватни живот код Срба у деветнаестом веку: од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата, прир. А. Столић, Н. Макуљевић, Београд, 17–53.
- ѡнтрополѡнт ѡнѡанѡ 1874, православна српска црква у књађеству србин, београд.
- Павловић М. 2007, *Преглед историје Шабачковаљевске епархије*, Шабац.
- Радојковић Б. 1955, *Крстиови у емаљу XVI и XVII века*, Зборник Музеја примењених уметности I, 53–84.
- Радосављевић Н. 2000, *Шабачка еѡсकोѡѡја ѡо ѡоѡису из 1836*, Гласник, Историјски архив Ваљево 38, Ваљево, 53–82.
- Рајчевић У. 1992, *О фирми Виѡомира Марковића и Ивана Павловића из Београда*, Саопштења XXIV, 287–294.
- Савић В. Б. 2004, *Главни сѡсак уѡвари, одејанија и књига цркава у округу ваљевском за 1860. годину*, Гласник, Историјски архив Ваљево 38, Ваљево, 183–221.
- Стаменић Д. 2006, *Сѡоменичко наслеђе колубарског и мачванског округа*, група аутора, Ваљево.
- Тимотијевић М. 2008, *Манасѡир Крушедол 2*, Београд.
- Трајковић Д. Љ. 1980, *Казивања о сѡаром Ваљеву*, Ваљево.
- Хан В. 1970, *Примењена уметности у Београду од Хаѡѡшериѡа до ѡредаје градова (1830–1867)*, Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867, Београд, 661–675.
- Хан В. 1959, *Значај ѡалесѡинских еулогија и лиѡургијских ѡредметиѡа за новију умјетности код Срба (XVII–XVIII сѡољеће)*, Зборник Музеја примењених уметности V, 45–77.

*

Dautović V. 2014, *Liturgical vessels from XIX century Serbian Orthodox churches: pictorial symbolic decoration of Eucharistic chalices*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 42, 171–186.

Tardy 1975, *Les poinçons de garantie internationaux pour l'argent*, 11 edition, Paris.

CHURCH SILVER FROM THE TREASURY OF
THE CHURCH OF INTERCESSION OF THE
HOLY VIRGIN IN VALJEVO

The church silver of the Valjevo's church, created during the 19th century, reflects continuity in the artistic shaping of liturgical objects whose appearance kept changing and adjusting to the broader cultural trends. The votive giving practice constituted a strong mechanism by which the aesthetic inclinations formulated in the domain of the civic culture got transferred into the domain of the sacral. The set for the Holy Eucharist donated by Jevrem Obrenović in 1828 was made following the spirit of the goldsmith tradition before the adoption of the European artistic styles in the making of church objects. The same group also includes the silver fitting for the gospels made of good quality silver in the first half of the 19th century. The change of the cultural models was most apparent around the middle of the 19th century through the accepting of the European artistic styles. The candlesticks for the Altar table made in 1859 at the order of the bishops of Šabac and several silver hanging vigil lamps donated by wealthy citizens of Valjevo were made by the best artisans Serbia had at the time, goldsmiths Jovan Nikolić and Stoić from Belgrade. They had acquired their artistic and technical prowess in the Austrian Empire and the objects they made followed the developments in the European applied arts from the late Biedermeier Classicism to the Second Rococo style. The filigree elements of the main crosses constitute an example of the common practice combined with the way in which commitment to the orthodox tradition was comprehended. In the second half of the 19th century, this type of liturgical memory was collectively opted for by the Blacksmith-Rifle Makers Guild in 1871 and Ljubica Jovanović who donated a cross in 1886 as a sign of commemoration of Vida Nenadović. The end of the second half of the 19th century is characterised by objects that are in full conformity with the European style trends. If we look at the end of the 19th century as the time of eclecticism and history-making styles, then the same applies to the making of church objects the practice of which recapitulates prior experiences. The silver and the liturgical objects of the Valjevo church created during the 19th century contribute to a better understanding of the piousness and the visual culture of the given epoch.